

חלוצי הערכה: להביא כל אדם למיטבו

מו"פ פדגוגי בקריית החינוך ברנקו וייס ע"ש רבין,

מזכרת בתיה

ורד ביאלר פרידמן, רכזת ספרות; אורית רוט,
מנהלת החטיבה העליונה, ברנקו וייס ע"ש רבין,
מזכרת בתיה

מבוא: התפיסה ביחס לחלופות בהערכה ולתכנית חלוץ בגרויות

למידה, הוראה והערכה מהוות אתגר גדול במימוש רעיונות חינוכיים הנבנים לאורך שנים. הרפורמה "למידה משמעותית" זימנה למורים אפשרות משמעותית לשינוי בתכניות הלימוד ובדרך ההערכה של תלמידים.

התכנית "חלוצי הערכה" החלה לפעול בשנת הלימודים תשע"ד בהלימה לרוח הרפורמה "ישראל עולה כיתה", עוד בטרם פרסומה. הרפורמה "ישראל עולה כיתה" הציבה את נושא ההערכה החלופית כאחד מיעדיה, ומימשה יעד זה במתן אוטונומיה בית-ספרית להערכה חלופית ב-30% מתוכני הלימוד בכל תחום דעת הנלמד לבגרות, ובכל התכנים בתחומי הדעת הנלמדים שאינם מסתיימים בבחינת בגרות. התכנית "חלוצי הערכה" אפשרה למספר מועט של בתי ספר פורצי דרך ובעלי נתוני סף מתאימים להיות חלוצי הרפורמה. בית ספר "חלוץ הערכה" ממיר שאלון בגרות בהוראה ובהערכה חלופית במטרה לזמן הוראה מגוונת ולמידה מתוך חוויה, עניין ומעורבות של התלמיד בתהליכי הלמידה וההערכה.

מטרת התכנית "חלוצי הערכה" היא להוות מו"פ מרכזי ללמידה של דרכי הוראה והערכה, להבין את הסדירויות והמבנים התומכים בהוראה ובהערכה החלופית, ולפתח תהליכי התבוננות, רפלקציה ותפיסות של תיעוד התהליך. התכנית מאפשרת לבתי הספר להתמקצע ולהתפתח בפדגוגיה הייחודית שבית הספר בוחר בה, בליווי ובהערכה מערכתיים.

בית ספרנו הצטרף לתכנית מתוך רצון לפתח תכניות לימוד ייחודיות. נבנו תכניות לימוד והערכה חלופית בשני מקצועות הנלמדים ברמה של 5 יח"ל - בספרות ובביולוגיה. בשני המקרים היוזמה הייתה של רכזות המקצוע, והן בנו תכנית לימודים חדשה ומסגרת הערכה חדשה.

בבסיס הרעיון עמדה פתיחות של המשרד ומפקחי הדיסציפלינות לבנות תכניות לימודים והערכה בהתאם לעקרונות הללו:

- **למידה מותאמת ללומד הנשענת על עמדה הומניסטית-ביקורתית ודיאלוגית ביחס למעשה החינוכי***אלוני-2008; אלכסנדר, 2005; פריה ושור, 1990);
- **עמדה קונסטרוקטיביסטית באשר לאופן הלמידה***ברוקס וברוקס-1997; פרקינס, 1992); עמדה הממזגת בעיקר בין גישות האקולטורציה והאינדיבידואציה בנוגע למטרות ההוראה (לם, 2000).

בשורות הבאות נתאר את תכניות הלימוד החדשות.

א- תכנית לימודים חלופית, מגמת ספרות - חלוץ

בגרריות / ורד ביאלר, מורה ורכזת ספרות, ברנקו וייס ע"ש רבין,

מזכרת בתיה

רציונל

בבסיס תכנית לימודים זו מצויה תכנית למגמת ההרחבה בספרות, הכוללת את שלוש יחידות הלימוד ואת היצירות האפשריות בכל אחת מהן. אלא שבשונה מדרך הלימוד המוכרת, תכנית חלוץ הברריות אפשרה לקבוע ל"בחינה" (בחינה רגילה, או בחינת בגרות) מקום שונה בהיררכיה, ובמקומה לשים דגש שונה על תהליך הלמידה ועל אופיים של המפגשים הלימודיים. זאת על ידי בחירת היצירות הנלמדות ואופיין של המטלות שעל פי ביצוען יוערך כל תלמיד בסוף התהליך. המהלך כולו, שנתמך על ידי הפיקוח על הוראת הספרות, הראה בסופו של דבר תוצרים מפתיעים בהיבט של לימודי הספרות, והרבה מעבר לו.

ההוראה מבוססת על תכנית הלימודים הרשמית של משרד החינוך, אך תוך צמצום היקף החומר הנלמד. מיקוד זה חשוב כדי לאפשר למידה משמעותית, והוא נותן למורה ולתלמידים מרחב זמן ופעולה שיאפשרו הקניית מיומנויות למידה דוגמת השוואה בין טקסטים ופיתוח חשיבה ביקורתית. במרחב זה הם יוכלו להשפיע על אופן הלמידה, ולבחור תכנים נוספים שברצונם להעמיק בהם. בנוסף יוכלו להתנסות בחוויית למידה המדגישה מיומנויות וכישורים שחסרים לנוער בסיכון.

אנו משוכנעים שהלמידה במסגרת התכנית החלופית תאפשר למידה משמעותית יותר, שתהיה חוויה חינוכית מעצבת עבור התלמידים. חוויה זו תסייע להם להעמיק את הידיעות וההבנה שלהם ביחס לעצמם ולמציאות שהם חיים בה, ותצייד אותם בכלים לבחון מציאות זו ולהשפיע עליה.

ליצירות הספרות יש מקום ייחודי בשיח החברתי-תרבותי. מפגשי למידה מעמיקים עם יצירות איכות (קאנוניות) מזמנים ללומד הכרה וידע על אודות המורשת התרבותית שהוא גדל בה, היכרות מעמיקה עם רזי השפה על ייחודה ורבדיה, וכן חשיפה לעולמות זרים לו, לעולמן הפנימי של דמויות שונות ולמערכות יחסים מגוונות. היכרות מעמיקה עם עולמן של דמויות מאפשר לתלמיד להכיר ממרחק בטוח סיטואציות אנושיות מורכבות שהוא עשוי לעמוד בהן בהמשך חייו. החשיפה לעולמות אלו יכולה לאפשר לתלמיד התבוננות מחודשת על עצמו, על מערכות היחסים שהוא מקיים עם הסובבים אותו, ועל ההקשר התרבותי שהוא חי בו. כך מפגשי הלמידה יכולים לסייע בגיבוש תחושת שייכות למארג התרבותי הישראלי ובעיצוב הזהות של כל לומד. מפגשי הלמידה יכולים לסייע גם לשכלול יכולות הפרשנות של הלומדים כקוראים עצמאים ופעילים, ולפיתוח כישורי חשיבה ויכולות חקר.

אנו סבורים שכדי לאפשר למידה משמעותית חשוב לצמצם את מספר היצירות שיש ללמוד לטובת העמקה של חוויית הלמידה. ההעמקה תתאפשר גם בזכות האפשרות להערכה חלופית. זו תותיר מקום ללמידה מגוונת וחווייתית יותר שבעזרתה כל תלמיד יוכל לנהל דיאלוג משלו עם נכסי התרבות שלנו ולהרחיב את מעגלי הפרשנות שלהם.

מטרות

הבניית יחס התלמידים ליצירות הספרותיות כאל טקסט בעל משמעות לחייהם

התלמידים יחוו את היצירות כמעניינות וכבעלות ערך לחייהם, ויביעו את דעתם באופן מבוסס ידע בסוגיות קיומיות תוך התייחסות ליצירות אלו. לימוד היצירות הספרותיות יסייע ביצירת פתיחות מחשבתית, רגישות ותובנה למורכבות ולרב-משמעיות של מצבים אנושיים.

חשיפה לנכסי תרבות ולסוגות שונות

היכרות עם יצירות ועם יוצרים חשובים בתרבות הישראלית והעולמית, ועם מאפייני הסוגות השונות ביצירה הספרותית, תוך הדגשת ההתפתחות של היצירה הספרותית נדבך על גבי נדבך.

טיפוח קורא פעיל וביקורתי תוך כדי שיפור כישורי השפה

הלימוד יספק לתלמידים כלים שבעזרתם יוכלו לקרוא קריאה ביקורתית יצירות בסוגות שונות. התלמידים יוכלו להבין עמדות המגולמות ביצירות בנושאים בין-אישיים, לאומיים וכלל-אנושיים בהקשרם ההיסטורי והתרבותי. הם יפתחו כלי חשיבה לשיפוט ערכי של עמדות אלה, תוך שימוש בעולם המושגים הספרותי הרלוונטי ובעולם התרבותי הכולל אליו הוא מתבגר <?>. ההיכרות עם היצירות תכלול בהכרח גם שיפור בכישורי השפה הכתובה והדבורה, פיתוח אבחנה וחיזוק הרגישות לרובדי העומק בשפה ו"לדיבור" רב-משמעי סובייקטיבי של דמויות.

נקודת מבט כוללת

הלימוד יאפשר לתלמידים התבוננות רחבה על הספרות כתחום הנבנה לאורך התקופות נדבך על גבי נדבך, וכתחום הנתון בהתהוות מתמדת. כך תהפוך הספרות להיות עבורם תחום המייצג את המציאות, או לפחות מאפשר ללמוד אותה.

עקרונות של למידה והוראה

- עמדה הומניסטית-ביקורתית המסייעת לתלמיד להשתחרר מדפוסי חשיבה מקבעים ;
- הוראה ולמידה דיאלוגית שהתלמיד ממלא תפקיד מרכזי בעיצובה ;
- למידה והוראה מותאמת לתלמיד ;
- שיעורים המשלבים בתהליך הלמידה ממדים אישיים וקבוצתיים. עמדה קונסטרוקטיביסטית המבוססת על למידה והוראה ביקורתית הקשורות לחיי התלמיד והקהילה שהוא חי בה ועוזרות לו לגבש עמדות באשר לסוגיות מפתח בחייו ;
- תהליך למידה-הוראה שמפתח לומד עצמאי ;
- הדגשת מיומנויות והבנה ;
- הוראה ולמידה מכוונת תוצר, שיעורים הכוללים ריבוי של ביצועי הבנה, אירועי משוב והערכה מעצבת ;
- הוראה ולמידה רווית חוויות פנימיות שיובילו הצלחה.

נושאים מרכזיים :

- **למידה מותאמת** ; הלמידה תהיה מותאמת לתלמיד ותאפשר לו ממדים של בחירה בנוגע לתוכני הלימוד ולאופן הלמידה שלהם. הבחירה היא גם בין דרגות מורכבות שונות וגם בין תכנים שונים, על פי התאמתם.
- **דגש על מיומנויות ומושגים** ; בכל יצירה שתילמד יודגשו מיומנויות ומושגים שונים שהיא מזמנת, תוך הקפדה על הבנת המושגים ופיתוח השימוש בהם.
- **יישום והכללה** ; התלמידים יידרשו לביצועי הבנה שיחייבו אותם להשתמש בעולם המושגים המתרחב שהם מגבשים, וכן ליצור בעצמם במסגרת המאפיינים של הסוגות השונות.

- **שילוב קריאה בשיעור:** בשיעורים יוקדש זמן לקריאת עצמית פעילה של ספרים ושל טקסטים ביקורתיים.
- **הדגשת ממדים אתיים וערכיים ביצירות;** הלמידה תתמקד בהיבטים אתיים וערכיים ביצירה, ותעודד את התלמידים להבין את עמדותיו של האחר. התלמידים יידרשו להביע עמדה ביחס לתכנים העולים מהיצירה, והלמידה תתמקד בבניית ביקורת מבוססת ידע.
- **ארגון היצירות הנלמדות סביב נושא מארגן או שאלה רחבה:** לימוד היצירות בכל סוגה ייעשה סביב נושא מארגן או שאלה פורייה. בהתאם לכך, היצירות יילמדו ממגוון נקודות מבט.

הערכה

הערכה היא תהליכית, ומבוססת על תלקיט המאגד את ביצועי ההבנה של התלמיד ועל ביצוע הבנה מסכם; התלמיד יהיה שותף בבחירת המטלה ובעיצוב ביצועי המטלה והבנתה; העבודה תבנה סיכום בהתאם לפרופיל האינטליגנציות ולתחומי העניין שלו; ההערכה תכלול ממדים פנימיים וחיזוניים ותיעשה על פי אמות מידה קבועות וידועות מראש.

תכנית שלוש היחידות

תכנית הלימודים המוכרת עוסקת בנושא שונה בכל יחידת לימוד. היחידה השלישית, שהיא הראשונה הנלמדת במגמת הספרות, עסקה בנושא "מגדר" והועברה באמצעות מפגשים (בבתי התלמידים) שהיו חלק מן התהליך הלימודי. מרכיב מיוחד היו מטלות הבית/המשימות לעבודה אישית או בזוגות, והן בוצעו באמצעות כלים מתוקשבים מסוגים שונים. כלים אלו היוו דרך "מרעננת" להגיב ליצירות ספרות באמצעות הדרישה מן התלמידים **לדבר** על היצירות והמטלות גם מחוץ למפגשי הלימוד, ועל ידי כך **לחשוב** על הנדרש מהם תוך התייחסות לדעתו של תלמיד נוסף, נוסף לדעתם ולדעת המורה.

נושא המגדר נמצא קולע ללב רוב תלמידי המגמה, אולי אף לכולם. המפגשים נערכו בבתי התלמידים בשעות הערב, בדרך כלל גם בהשתתפות ההורים המארחים, והפכו למקום דיון בנושאים שהיו לב היצירות שנלמדו. כך הפכה היצירה הספרותית לבסיס לשיחה ולפיתוח דיון שמהם אפשר לצאת אל יצירות נוספות העוסקות, על פי דעות התלמידים, בזוויות שונות של הנושאים הנדונים. ה"יצאה" מתכנית הלימודים אל יצירות הקרובות יותר לעולמם של התלמידים הפכה להיות חלק חשוב ואהוב מבחינתם, שכן המפגשים הלימודיים לא התבססו רק על תכנית הלימודים, אלא נתנו מקום מכובד גם לתפיסתם את המושגים "שיר" ו"סיפור"; חלק מהיצירות התאימו לתכנית וחלקן היוו דוגמאות לדיון בערכן של יצירות ספרות ושל יצירות בכלל.

בתום השנה הראשונה, שבה נלמדה היחידה השלישית (בתכנית הלימודים יחידה זו לא מחויבת להיכלל בבחינת הבגרות), הגישו התלמידים עבודות מסכמות בנושא מגדר, והשוו בהן בין הרומן שנלמד במפגשים לבין יצירות נוספות שהם בחרו (ואושרו להם). העבודה הוגשה גם היא על גבי מסמך אינטרנטי ונערכה במשותף: תלמיד + מורה.

בשנה השנייה ללימודי המגמה נלמדו שתי היחידות הנוספות: **מבחר מיצירות עולם, ו! להיות יהודי להיות ישראלי - קולות וזהויות** לימוד היצירות משתי יחידות אלו נעשה בדרך דומה לזו של יחידת **המגדר**; "יצירות החובה" נלמדו במפגשים והשוו ליצירות אחרות, לסרטים ולהצגות, ולוו בהתייחסות למאמרי ביקורת ובדיונים בנושאים המרכזיים העולים מכל יצירה.

בניית חלוץ הבגרות

השינוי בדרך ההוראה ובאופי המפגשים והמטלות בשנה הראשונה ללימודי המגמה הביא את התלמידים לבקש להמשיך וללמוד בדרך דומה עוד לפני שעלתה האפשרות ל"חלוץ בגרות". ולכן מרגע שניתן האישור, התחלנו בהכנת התכנית להוראה חלופית ולדרכי הבחנות והערכה שונות (בשתי היחידות הנוספות). בבסיס בקשתנו לכניסה לתכנית זאת הייתה דרך ההוראה המיוחדת שהתנסינו בה (התלמידים והמורה) בשנה הקודמת. לכן עיקר הבקשה היה לאפשר תכנית למידה שבה "הבחינה" לא תהיה כלי הערכה מרכזי, ולא אליה תכוון דרך ההוראה. כלי הלמידה וההערכה שהחליפו את הבחינות היו מטלות אישיות, משימות זוגיות ואף קבוצתיות, ובמספר מצומצם של פעמים נדרשו התלמידים ללמוד להכיר יצירות/טקסטים באופן עצמאי. בדרך נדרש מן התלמידים להתמודד עם שאלות העולות מן היצירות, כאשר אלה פרוסות לפניכם. זה המקום להודות למפמ"ר ספרות ולהגר אור על התמיכה וההדרכה בשנתיים אלו.

אופי המפגשים: מאילוץ לבחירה

דרך הלימוד של **יחידת המגדר** הכתיב את אופי הלימוד גם בהמשך. מכיוון שהכיתה היא דו-גילית היה קל יותר בשנה הראשונה לקבוע מפגשים בשעות הערב בבתי התלמידים. דרך זו נראתה לכל הנוגעים בדבר מתאימה גם לשנת הלימודים השנייה במגמה, אף שמספר השעות היה גדול יותר. קיום המפגשים בבתיים, והעובדה שכללו נוסף ליצירות ספרות, לסרטים ולאורחים גם כיבוד, יצר אווירה שבה תהליך הלמידה הוא פתוח יותר. מותר היה לבקש לדבר או להשתתף; להביע דעות אישיות מאוד; להביא יצירה אישית, אהובה, לא מוכרת ולשתף את הקבוצה כולה בהיכרות עמה.

עניין זה לא תמיד היה קל, כיוון שכמו שכבר נכתב, במפגשים לא שררו אווירה של כיתת לימוד, וגם לא המשמעת הנדרשת בכיתה. עם זאת, הפתיחות שנוצרה אפשרה להגיע לשיח עמוק יותר, לשיתוף של רוב או כל התלמידים, ולהבנה של היצירות אחרי ההיכרות אתן. שיתוף הורים

ואורחים נוספים (ספרנית בית הספר ומורים מצוות ספרות) היה דוגמה לשיח פתוח, ענייני ורציני, והכול מתוך עניין בנושא, ולא מכורח - דבר שהוא אולי הנדרש ביותר במהלך שנות תלמיד בבית הספר.

אופי המטלות

המטלות היו מכוונות ברובן לעניין המרכזי ביצירה. לא נדרש מן התלמידים לזכור את תוכני הלימוד לקראת בחינה או הערכה אחרת. המאמרים שהם התבקשו להתמודד עמם בהקשר של הנושאים הנלמדים כללו לרוב את הנושאים שנלמדו סביב כל יצירה, ולכן המטלות השונות - השוואה בין יצירות, מצגת סביב נושא, הדגשת אמצעים ספרותיים וכו' - היו כלי ההערכה המרכזי של תהליך הלמידה. המטלות הטובות ביותר שהוגשו הוכיחו ידע, הבנה, יצירתיות ומסקנות כלליות בעקבות יצירה ספציפית.

עניין חשוב הוא המטלה האחרונה שניתנה לתלמידים וסיכמה נושאים ספרותיים לצד הגדרת הזהות של התלמידים את עצמם ובאמצעות יצירות ספרות: התלמידים התבקשו להתייחס לרומן **ארבעה בתים וגעגוע** ולבחור יצירות נוספות המתאימות לדרך שבה הם רואים עצמם - כאזרחי הארץ וכתלמידי מגמת ספרות. עבודות אלו הוגשו באמצעות Roojoom - תיק אינטרנטי.

משוב התלמידים

עם סיום המפגשים ולקראת סיום הכנת המטלה האחרונה נערכה פגישה שבה הביעו התלמידים את דעותיהם:

- אופן הלימוד השונה התאים להם דווקא בגלל היעדר הבחינות והמחויבות הנכפית מבחוץ, ויצירת מחויבות עצמית שלהם לתהליך הלמידה.
- תלמידים העוסקים בכתיבה או בציור הדגישו כי אחרי המפגשים מצאו שהם יוצרים יותר.
- תלמידים שבחרו בלימודים אלו כבררת מחדל הסבירו שבמהלך שנות הלימוד הם גילו בעולם הספרות נושאים ודרכים שלא מצאו בו קודם לכן.
- כולם הדגישו את הלימוד בבתים כחווייה יוצאת דופן בשנותיהם בבית הספר.

רפלקציה אישית

דרך הוראה זו היא מאתגרת במיוחד כיוון שלא עומדים לעזרת המורה תכנית לימודים מחייבת ואף לא אחד מכלי העזר המשמעותיים שיש בבית הספר. אך דווקא משום כך, או אולי גם בזכות העובדה שאלו הם לימודי בחירה, היצירות שנבחרו התקבלו על ידי התלמידים בדרך כנה ועניינית, וענייני המשמעת היו לרוב זניחים. במקרים של חריגה מכללי המשמעת הייתה **השיחה האישית** כלי יחיד לטיפול בבעיות - והתגלתה כיעילה.

ריבוי המטלות היה קשה לכל התלמידים לאורך שתי שנות הלימוד, ופעמים רבות הם ביקשו רשות להגיש מטלות באיחור, מה שהגביר את העומס עליהם. למרות הקושי האובייקטיבי נראה כי רובם הפיקו מדרך לימוד זו דרכי למידה עצמאיות, חשיבה עמוקה יותר ודרכים לבניית ביקורת עניינית (ועל כך העידו בדבריהם).

המפגשים בבתים, למרות המבוכה שהייתה כרוכה בהם בהתחלה, "שברו קרח" עבור חלק ניכר מן התלמידים. הם הוכנסו לתוך קבוצת הלימוד באמצעות בתיים הפרטיים ובעזרת הוריהם - תהליך לא שכיח בחברה שאנו חיים בה כיום. התלמידים למדו להשתתף בהכנת הכיבוד, בסידור ובעזרה למארחים, ונוכחו בקיומם של בתים שונים ביישוב אחד.

עבורי היו שנתיים אלו אתגר גדול מאוד, והוא לווה בכמה החלטות שנדרשתי לראשונה לקבל: על טיב הקשר עם תלמידים, על דרכי חיזוק וענישה, על שינויים בתכנית הלימודים, ובעיקר על **מקומו של התלמיד ביחס לחומר הנלמד, ובעיצוב עמדתו ביחס ליצירה הספרותית.**

* התכנית להחלפת 2 יחידות מעשיות בביולוגיה 5 י"ל - ביוחקר ומעבדה אושרה על ידי הגב' רותי מנדלוביץ, מפמ"ר ביולוגיה בחודש מאי 2014, ומדווחת למשרד החינוך כשאלון 43202.